

Research Paper

Reflection of Ethical Theories in the Stories of the First Chapter of Saadi's Gulistan

Abolfazl Tavakoli Shandiz^{1*}

¹ Ph.D. in Moral Philosophy, Visiting Lecturer, Department of Moral Philosophy, University of Qom, Qom, Iran.



10.22080/lpr.2025.29941.1140

Received:

August 29, 2025

Accepted:

October 24, 2025

Available online:

February 26, 2026

Keywords:

Saadi's Gulistan, ethical theory, virtue ethics, consequentialism, deontology.

Abstract

Saadi's Gulistan is one of the most prominent literary and ethical texts of the Persian language. The aim of this paper is to examine the reflection of normative ethical theories embedded in the tales of the first chapter of the Gulistan. Unlike previous studies that have primarily focused on moral teachings and individual virtues in Saadi's works, this study adopts a philosophical perspective to highlight the intersection between literature and moral philosophy, seeking to determine which ethical theory Saadi's moral advice most closely aligns with. This research is applied in nature and employs both quantitative and qualitative methods for content analysis and classification of the tales. All 41 tales of the chapter were first analyzed according to the frameworks of virtue ethics, consequentialism, and deontology, and were categorized in a comparative table. Subsequently, tales directly related to conflicts between ethical theories were analyzed in detail to identify the value-based and philosophical foundations of the characters' actions. Guiding questions for each theory provided the criteria for analysis and reasoning regarding consequences, duties, and virtues. The findings indicate that these tales are primarily divided between consequentialism (24 tales) and virtue ethics (18 tales), while 6 tales emphasize deontological reasoning and 7 reflect a combination of ethical theories. The analysis of selected tales in terms of the conflicts and overlaps of moral theories demonstrates that Saadi, in social and political contexts, mainly tends to emphasize the consequences of actions, whereas in matters of personal virtue and moral cultivation, he privileges virtue ethics over consequentialism.

*Corresponding Author: Abolfazl Tavakoli Shandiz

Address: Ph.D. in Moral Philosophy, Visiting Lecturer, Department of Moral Philosophy, University of Qom, Qom, Iran.

Email: abtavakolishandiz@gmail.com

Extended Abstract

1. Introduction

Saadi's *Gulistan* encompasses a world of moral advice expressed through brief and allegorical narratives. Most previous writings and studies on Saadi have focused on his ethical teachings—such as contentment, generosity, patience, and justice—without examining the philosophical foundations underlying these moral principles. The present paper seeks to explore the reflection of normative ethical theories implicit in these teachings and to identify the dominant moral perspectives in Saadi's narratives. For this purpose, each story in the first chapter of the *Gulistan* has been examined in detail. A statistical analysis of these stories reveals the prevalence of particular ethical theories within this section of the work. Some stories, however, are of special significance because they explicitly highlight the tension or overlap between these moral theories, which makes them especially relevant to the field of moral philosophy. Therefore, after a general analysis of all the stories, these key examples have been discussed in greater depth. This approach, which applies contemporary moral philosophy to one of the most important works of Persian literature, enables a dialogue between the Persian ethical tradition and modern moral philosophy, allowing for a reinterpretation of the ethical capacities of classical Persian texts in the light of current theoretical perspectives.

2. Purpose, Literature Review, and Method

This study is applied in nature and employs both quantitative and qualitative

methods for the collection, classification, and content analysis of the stories. All forty-one stories in the first chapter of the *Gulistan* were examined according to the criteria of virtue ethics, consequentialism, and deontology, and then categorized in a comparative table. Stories that directly addressed the conflict or overlap between these ethical theories were analyzed in detail to identify the moral and philosophical foundations of the characters' actions. The evaluation of each story was based on three main criteria: (1) focus on the outcome or consequence of the act, (2) emphasis on virtue or the agent's moral character, and (3) adherence to a moral rule or duty. In subsequent stages, those stories exhibiting a clear conflict or synthesis of theories were analyzed more closely. The theoretical framework draws on major sources in modern moral philosophy—including the views of Kant, Bentham, and Mill, as well as virtue ethics—and also considers Persian scholarship on Saadi's thought. The first chapter was selected because of its political and social nature, which allows for the examination of complex moral situations. The general aim of this research is to identify the moral structure of Saadi's narratives in the light of normative ethical theories and to highlight their philosophical relevance to contemporary discussions of moral reasoning.

3. Discussion

The analysis indicates that two main tendencies—virtue ethics and consequentialism—dominate the stories of the first chapter of the *Gulistan*. Depending on the context, Saadi applies either of these approaches or a combination of both. Of the forty-one

stories, twenty-four reflect consequentialist reasoning, eighteen are based on virtue ethics, and six are founded on deontological principles; seven stories, however, display a synthesis of multiple theories.

In the first story, a king orders the execution of a captive, but a wise minister saves the man's life by telling a "beneficial lie." By preferring a "profitable falsehood" over a "harmful truth," the story clearly embodies consequentialist ethics, where moral value depends on the outcome of an act. In the fourth story, the minister argues that a young thief can be morally reformed, but the king insists on execution; the conflict between virtue ethics and consequentialism here resolves in favor of social utility. In the eighteenth story, a king distributes his wealth among the people, representing a virtue-based perspective, whereas his cautious minister argues from a consequentialist standpoint, emphasizing future implications. Saadi sides with virtue in this case, valuing benevolence and moral intention over pragmatic calculation.

In the nineteenth story, King Anushirvan commands that salt be purchased at its fair price so that greater injustices may be prevented. This story combines deontology and consequentialism: while his reasoning concerns the consequences of injustice, the act itself stems from a sense of moral duty grounded in justice. In the twenty-second story, a king's pardon of an innocent boy exemplifies the primacy of the intrinsic value of human life over utilitarian considerations. Additionally, stories such as the thirty-first and thirty-sixth reflect opposing views: in the former, Bozorgmehr remains silent before the king to save his life (consequentialism),

whereas in the latter, a contented brother values freedom and dignity above material comfort (virtue ethics).

From these analyses, it becomes clear that Saadi alternates between these ethical frameworks depending on the moral context. The predominance of consequentialism in this chapter can be attributed to its thematic focus on kingship and governance, which naturally emphasizes moral reasoning in relation to power and public interest. Consequently, Saadi stresses prudence and outcomes in political and social matters, while emphasizing virtue and self-cultivation in personal ethics.

4. Conclusion

The analysis of the first chapter of Saadi's *Gulistan* reveals that this collection is not merely a source of moral advice but also a reflection of normative ethical theories. The findings indicate that the majority of the stories align with consequentialism and virtue ethics, while a few integrate multiple ethical perspectives. In terms of frequency, consequentialism appears most dominant, followed by virtue ethics and, lastly, deontology. Saadi's narratives, while emphasizing individual virtue and moral education, also attend to the practical consequences of actions and the demands of social prudence—demonstrating a balance between intrinsic virtue and the results of behavior. This is particularly evident given that the first chapter centers on royal conduct, governance, and the moral dilemmas of power. The novelty of this study lies in its philosophical analysis and systematic classification of Saadi's stories through the lens of normative ethical theories. Overall, the research shows that Saadi's *Gulistan* is not only a masterpiece of Persian

literature but also a valuable example of the practical application of moral philosophy within literary discourse and

social life, offering fertile ground for interdisciplinary studies in literature and ethics.

علمی

بررسی بازتاب نظریه‌های اخلاقی در حکایت‌های باب اول گلستان سعدی

ابوالفضل توکلی شاندیز*

^۱ دکترای فلسفه اخلاق، دانشگاه قم، قم، ایران.



10.22080/lpr.2025.29941.1140

چکیده

گلستان سعدی یکی از برجسته‌ترین متون ادبی و اخلاقی زبان فارسی است. هدف این مقاله بررسی بازتاب نظریه‌های اخلاق هنجاری مندرج در حکایات باب اول گلستان سعدی است. برخلاف پژوهش‌های پیشین که عمدتاً به تعالیم اخلاقی و فضایل فردی در آثار سعدی پرداخته‌اند، این مطالعه می‌کوشد با نگاه فلسفی، پیوند میان ادبیات و فلسفه اخلاق را نشان دهد و دریابد که سعدی در پس توصیه‌ها و اندرزهای اخلاقی خود به کدام نظریه اخلاقی نزدیک‌تر است. این تحقیق از لحاظ ماهیت، کاربردی است و از روش‌های کمی و کیفی برای گردآوری و تحلیل محتوا و طبقه‌بندی حکایات بهره گرفته است. ابتدا تمامی ۴۱ حکایت باب اول گلستان با معیارهای اخلاق فضیلت، پیامدگرایی و وظیفه‌گرایی بررسی و در جدولی دسته‌بندی شدند. سپس حکایاتی که مستقیماً به تعارض بین نظریه‌های اخلاقی یا همپوشانی آن‌ها می‌پرداختند، به صورت تفصیلی تحلیل شدند تا مبنای ارزشی و فلسفی اعمال شخصیت‌ها مشخص گردد. پرسش‌های راهنما برای هر نظریه اخلاقی، معیارهای تحلیل و استدلال در خصوص پیامد، وظیفه و فضیلت حکایت‌ها را تعیین کرد. نتایج نشان می‌دهد که در باب اول گلستان، حکایات عمدتاً به دو دسته اصلی پیامدگرایی (۲۴ حکایت) و اخلاق فضیلت (۱۸ حکایت) تعلق دارند، ۶ حکایت بر وظیفه‌گرایی تأکید داشته و ۷ حکایت نیز ترکیبی از چند نظریه اخلاقی را نشان می‌دهند. تحلیل حکایات منتخب که به تعارض یا همپوشانی این نظریه‌ها می‌پردازند بیانگر این مسئله است که سعدی عمدتاً در موقعیت‌های اجتماعی و حکومتی به پیامد عمل اهمیت می‌دهد، اما در زمینه فضایل فردی و تربیت اخلاقی، اخلاق فضیلت را بر پیامدگرایی ترجیح می‌دهد.

تاریخ دریافت:

۷ شهریور ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۲ آبان ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۷ اسفند ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

گلستان سعدی، نظریه اخلاقی، وظیفه‌گرایی، پیامدگرایی، اخلاق فضیلت.

* نویسنده مسئول: ابوالفضل توکلی شاندیز

آدرس: دکترای فلسفه اخلاق، دانشگاه قم، قم، ایران.

ایمیل: abtavakolishandiz@gmail.com

۱ مقدمه

و به همین جهت اهمیت بیشتری از حیث فلسفه اخلاق دارند. لذا بررسی مفصل‌تر این چند حکایت، پس از تحلیل اجمالی تمامی حکایت‌ها صورت می‌گیرد.

نکته‌ای که در همین ابتدای کار باید روشن کرد این است که تحلیل حکایات گلستان سعدی با تکیه بر نظریه‌های اخلاق هنجاری معاصر همچون نتیجه‌گرایی، وظیفه‌گرایی و فضیلت‌گرایی با هدف تبیین لایه‌های معنایی و هنجاری متن صورت می‌گیرد. ناگفته پیداست که این نظریه‌ها در قرون جدید و به‌ویژه از قرن نوزدهم و بیستم به بعد در فلسفه اخلاق غربی تکوین یافته‌اند. از این رو، نسبت دادن مستقیم چنین نظام‌های مفهومی به آثاری همچون گلستان سعدی امری است ناهم‌زمان! باین‌حال، از منظر هرمنوتیکی، خواننده امروزی ناگزیر است متن گذشته را از افق فهم معاصر خویش درک کند، چراکه «فهم همواره در افق اکنونی روی می‌دهد و هرگونه کوشش برای بازسازی کامل افق گذشته، وهمی است؛ زیرا فهم‌کننده ناگزیر از افق تاریخی خویش به گذشته می‌نگرد و در امتزاج این دو افق است که معنا پدیدار می‌شود» (گادامر، ۱۳۸۳، ۳۹۷-۳۹۵). در نتیجه، تحلیل حاضر نه با هدف بازسازی تاریخی اندیشه سعدی، بلکه به‌مثابه خوانشی گذشته‌نگر^۲ و تطبیق مفهومی میان مضامین اخلاقی سنتی و نظریه‌های مدرن اخلاقی صورت گرفته است.

به بیان دیگر، مقصود پژوهش آن نیست که بگوید سعدی آگاهانه بر پایه چارچوبی نتیجه‌گرایانه یا وظیفه‌گرایانه می‌اندیشیده، بلکه هدف نشان دادن شباهت‌های ساختاری و مفهومی میان الگوهای رفتاری و استدلال‌های اخلاقی او با این نظریه‌ها است. چنین رویکردی، ضمن پرهیز از تحمیل مفاهیم امروزی بر متن، امکان گفت‌وگویی میان سنت اخلاقی فارسی و فلسفه اخلاق معاصر را فراهم می‌آورد تا بتوان ظرفیت‌های اخلاقی آثار

شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی یکی از بزرگ‌ترین شاعران و متفکران ادبیات فارسی است که آثار او همواره به‌عنوان متونی سرشار از آموزه‌های اخلاقی، اجتماعی و تعلیمی شناخته می‌شود. اثر مشهور او، گلستان (۶۵۶ ه.ق)، در هشت باب تنظیم شده و در قالب حکایت‌های کوتاه و تمثیلی، دنیایی از اندرزه‌های اخلاقی را در خود جای داده است. باین‌همه درخصوص بررسی وجه اخلاقی این حکایات باید گفت بیشتر نوشته‌ها و تحقیقات درباره سعدی به تعالیم اخلاقی او مانند قناعت، سخاوت، صبر و عدالت پرداخته‌اند. این مقاله اما هدفی متفاوت دارد که عبارت است از بررسی بازتاب نظریه‌های اخلاقی نهفته در پس این تعالیم و برای این منظور لازم است بین تعالیم اخلاقی و نظریه‌های اخلاقی تمایز قائل شد.

ساختار مقاله به این صورت است که ابتدا به پیشینه پژوهش پرداخته می‌شود، سپس پرسش‌های تحقیق و چارچوب نظری مطرح می‌گردد تا بتوان بر وجه تمایز پژوهش حاضر تأکید کرد. پس از این مقدمات در بخش اصلی مقاله به بحث و بررسی نظریه‌های غالب اخلاقی در حکایات گلستان سعدی پرداخته می‌شود. به این منظور تک تک حکایات باب اول بررسی شده، جدولی ارائه می‌شود که وجوه مذکور در آن نشان داده می‌شود. دلیل انتخاب باب اول گلستان برای تحقیق به این خاطر است که پرداختن به تمام باب‌های گلستان در قالب یک مقاله امکان‌پذیر نیست و چنین کاری باید از ابتدای این اثر آغاز گردد. بررسی آماری این حکایت‌ها نشان‌دهنده نظریه‌های اخلاقی غالب در حکایات باب اول گلستان سعدی است. البته باید توجه داشت که در این اثر ارزشمند می‌توان حکایت‌هایی را سراغ گرفت که وجه اهمیت و تمایزشان با سایر حکایت‌ها در این است که مستقیماً به تعارض یا همپوشانی بین این نظریه‌های اخلاقی توجه می‌کنند

² retrospective interpretation

¹ anachronistic

کلاسیک را در پرتو دیدگاه‌های نظری امروزی بازخوانی کرد.

۱/۱ پیشینه پژوهش

پژوهش‌های موجود دربارهٔ سعدی عمدتاً بر جنبه‌های تعلیمی، اخلاقی و عرفانی آثار او متمرکز بوده‌اند. دکتر غلامحسین یوسفی (۱۳۸۸) در کتاب چشمه روشن: دیداری با شاعران بخشی از کتاب را به بررسی آرای اخلاقی سعدی اختصاص داده است و مشخصاً به کتاب تحقیق دربارهٔ سعدی (۱۳۶۴) هنری ماسه اشاره می‌کند. وی عنوان «بزرگواری» را برای این بخش برگزیده و به این جمله امرسن استناد می‌کند که «سعدی به نوع بشر عشق می‌ورزید.» وی همچنین به دیدگاه ادوارد براون در جلد دوم کتاب تاریخ ادبی ایران (۱۳۵۸) اشاره می‌کند که با ارجاع به حکایت اول گلستان مدعی است مبادی اخلاق سعدی با اصول نظری اروپای غربی متفاوت است (یوسفی، ۱۳۸۸: ۲۳۰). در هر صورت دکتر یوسفی این دیدگاه سعدی را ناشی از بزرگواری و نوع‌دوستی او می‌داند.

البته نباید فراموش کرد که سعدی به‌طور عمیق وامدار سنت اسلامی است و آثار او به‌ویژه گلستان و بوستان، مملو از آموزه‌های اخلاقی و دینی است که ریشه در قرآن و احادیث نبوی دارد. مفاهیمی مانند تقوا، عدل، احسان، قناعت و توکل در آثار او بازتاب یافته و نشان می‌دهد که اخلاق اسلامی اهمیت فراوانی برای او دارد. اما درعین حال سعدی مانند بسیاری از متفکران مسلمان از نظام اخلاقی ارسطو به‌ویژه از طریق غزالی و خواجه نصیرالدین توسی متأثر است. این دیدگاه به تعبیر فلسفه اخلاق معاصر، «اخلاق فضیلت» است که در بخش چارچوب نظری بیشتر به آن پرداخته می‌شود.

کتابی که به شکلی مفصل به بررسی وجوه اخلاقی آثار سعدی می‌پردازد، اثری است با عنوان معیارهای اخلاقی در دیدگاه سعدی (۱۳۹۰) اثر نائومی شیمیزو نویسنده ژاپنی که به راهنمایی دکتر

شفیعی کدکنی تدوین شده و به بررسی دیدگاه‌های اخلاقی سعدی می‌پردازد. این کتاب به دنبال شناخت احساسات و افکار واقعی مردم کشورهای اسلامی از طریق بررسی دیدگاه‌های اخلاقی سعدی است و محتوای آن شامل موارد زیر است: بررسی تطبیقی مفهوم اخلاق و حکمت اخلاقی در فرهنگ‌های مختلف؛ ارائه تاریخچه‌ای از اوضاع اجتماعی، سیاسی و فرهنگی زمان سعدی؛ تحلیل دیدگاه‌های سعدی دربارهٔ اخلاق پادشاهان، دانشمندان، عارفان و مردم عادی، با تکیه بر بوستان و گلستان؛ و بررسی اهمیت پند و اندرز و شرایط امر به معروف از دیدگاه سعدی. (نک: شیمیزو، ۱۳۹۰)

مسئله اخلاق در آثار سعدی مورد توجه چندین پژوهشگر قرار گرفته است و مقالاتی در این زمینه منتشر شده است. برخی از این مطالعات نشان داده‌اند که اندیشه‌های اخلاقی سعدی، ریشه در سنت دینی و عرفانی داشته، درعین حال واجد ظرفیت‌های تطبیقی با نظریه‌های فلسفی غربی است. برای نمونه، دکتر دینانی در مقاله «حکمت نظری و حکمت عملی در آثار سعدی» (۱۳۹۲) به وجوه حکمت نظری و عملی در آثار سعدی به‌ویژه بوستان و گلستان پرداخته است. لازم به ذکر است که در فلسفه ارسطویی، اخلاق یکی از سه شاخه حکمت عملی است و به همین دلیل است که می‌توان مدعی شد این مقاله دراصل به آرای اخلاقی سعدی توجه دارد (نک: ارسطو، ۱۳۸۵). از سوی دیگر خالصی (۱۳۹۲) در پژوهشی تطبیقی، اخلاق فضیلت دینی در آثار سعدی را که متأثر از نظام اخلاقی غزالی است با وظیفه‌گرایی کانت مقایسه کرده و به این نتیجه رسیده است که سعدی بیش از هر چیز بر عقلانیت دینی و تهذیب نفس تأکید دارد.

برخی مطالعات نیز بر کارکرد تربیتی آثار سعدی تأکید کرده‌اند. ازجمله پژوهشی که به فرایند اخلاقی‌شدن جامعه از نگاه سعدی پرداخته و نتیجه گرفته است که آموزه‌های او می‌توانند در اصلاح آسیب‌های اخلاقی معاصر کارآمد باشند (مسجدی و

۲ بحث

۲٫۱ مبانی نظری

چنانکه گفته شد پیش از شروع بحث باید تفاوت بین تعالیم اخلاقی و نظریه اخلاقی روشن شود. تعالیم اخلاقی، توصیه‌ها و اندرزهایی هستند که فرد را به فضیلت یا رفتاری خاص دعوت می‌کنند. اما نظریه اخلاقی، چارچوبی فلسفی است که معیار خوب و بد را توضیح می‌دهد (Rachels & Rachels, ۲۰۱۹: ۱-۲). به عبارت دیگر، پرسش ما این نیست که سعدی چه توصیه‌هایی کرده است، بلکه این است که مبنای ارزشی و نظری او در قضاوت‌های اخلاقی چیست. برای پرهیز از خلط مفهومی، باید یادآور شد که فلسفه اخلاق سه حوزه را در بر می‌گیرد (See Fieser, ۲۰۰۰):

فرااخلاق^۱: بررسی مبانی مفهومی و هستی‌شناختی خوبی و بدی.

اخلاق هنجاری^۲: نظریه‌پردازی درباره معیار درست و نادرست (وظیفه‌گرایی، پیامدگرایی و اخلاق فضیلت).

اخلاق کاربردی^۳: بررسی مسائل عملی و اجتماعی.

مقاله حاضر معطوف به اخلاق هنجاری است و می‌کوشد از خلال حکایات گلستان دریابد سعدی در پس تعالیم خود به کدام نظریه نزدیک‌تر است. لذا برای تبیین این چارچوب نخست باید نظریه‌های اخلاق هنجاری را برشمرد. مهم‌ترین نظریه‌های اخلاق هنجاری را می‌توان به سه دسته اصلی تقسیم کرد که در زیر به‌طور مختصر به آنها اشاره می‌شود.

اخلاق فضیلت^۴ در اصل اخلاق ارسطویی است و در کتاب اخلاق نیکوماخوس (۱۳۹۰) شرح داده شده است. با این حال در قرن بیستم با آرای الیزابت آنسکام^۵ در مقاله معروف «اخلاق فلسفی مدرن» (۱۹۸۵) و به‌ویژه السدیر مک‌ایننتایر^۶ در کتاب «در

دیگران، ۱۳۹۲). از سوی دیگر در حوزه اخلاق مراقبت، نادینگر با طرح نظریه‌ای نوین به همدلی و توجه عاطفی نسبت به دیگران پرداخته است. برخی از پژوهشگران نشان داده‌اند که سعدی نیز در حکایات گلستان و بوستان به اخلاق مراقبت و غمخواری توجه ویژه‌ای دارد و می‌توان آثار او را با این نظریه هم‌نوا دانست (نادینگر، به نقل از ذبیح‌نیا عمران، ۱۴۰۳). همچنین بررسی‌های انجام‌شده درخصوص گلستان سعدی بیانگر آن است که مفاهیمی چون قناعت، صبر و شکر درخصوص ایجاد رضایت از زندگی و سلامت روانی نقش‌آفرینی می‌کنند (کیانپور و دیگران، ۱۳۹۸). با این حال، پژوهش‌های اندکی به تحلیل آثار سعدی از دیدگاه نظریه‌های اخلاق هنجاری پرداخته‌اند. این مقاله با این رویکرد به بررسی حکایات‌های باب اول گلستان سعدی می‌پردازد.

۱٫۲ پرسش‌های تحقیق

پرسش اصلی تحقیق عبارت است از: «آرای سعدی در حکایات‌های باب اول گلستان بیشتر به کدام نظریه اخلاق هنجاری (پیامدگرایی، وظیفه‌گرایی یا اخلاق فضیلت) نزدیک است؟ این مقاله همچنین به پرسش‌های فرعی زیر می‌پردازد:

۱-۳- «نسبت غلبه سه نظریه اخلاقی (پیامدگرایی، وظیفه‌گرایی و اخلاق فضیلت) در حکایات‌های باب اول گلستان چگونه است؟»

۲-۳- «حکایت‌هایی که به تعارض یا همپوشانی نظریه‌های اخلاقی می‌پردازند، چه مبنای ارزشی یا استدلالی را تضعیف یا تقویت می‌کنند.»

⁴ Virtue Ethics

⁵ G.E.M. Anscombe

⁶ Alasdair MacIntyre

¹ Meta-Ethics

² Normative Ethics

³ Applied Ethics

۲٫۲ بحث و بررسی

با توجه به چارچوب نظری مذکور، تحلیل حکایات در دو بخش انجام می‌شود. ابتدا به بررسی کلی حکایات باب اول گلستان سعدی می‌پردازیم و آنها را در جدولی می‌گنجانیم تا امکان تحلیل کمی و تعیین نسبت و درصد غلبه نظریه‌های اخلاقی فراهم شود. در بخش بعدی به سراغ حکایت‌هایی می‌رویم که مستقیماً به تعارض بین نظریه‌های اخلاقی معطوف هستند و استدلال‌هایی له یا علیه آنها مطرح می‌کنند. در این بخش می‌کوشیم با تحلیل محتوای حکایات، این موضوع را به شکلی دقیق‌تر بکاوییم.

۲٫۲٫۱ تحلیل کلی حکایت‌های باب اول

به منظور بررسی کلی حکایت‌های باب اول گلستان و تعیین نظریه اخلاقی غالب از دستورالعمل و پرسش‌های راهنمای زیر بهره می‌گیریم. هرچند باید توجه داشت که در برخی حکایات بیش از یک نظریه اخلاقی غلبه دارد.

در اخلاق فضیلت، تمرکز بر ویژگی‌ها و فضایل اخلاقی شخصیت‌ها است و معیار سنجش حکایت این است که آیا حکایت نشان می‌دهد شخصیتی خوب است یا بد و آیا پیام اخلاقی بر فضایل تأکید دارد یا رذایل را نکوهش می‌کند یا خیر. به این منظور می‌توان از پرسش‌های راهنمای زیر بهره گرفت:

کدام فضیلت یا صفت اخلاقی در شخصیت اصلی برجسته است؟ (مثلاً صداقت، شجاعت یا تواضع)

آیا پیام اخلاقی حکایت بر کامل کردن شخصیت یا پرورش فضایل فردی تمرکز دارد؟

آیا نتیجه کار بی‌اهمیت است و تأکید بیشتر بر خوب بودن عمل و اخلاق است یا خیر؟

در پیامدگرایی بر پیامد عمل و سود و زیان آن تأکید می‌شود و معیار بررسی این است که آیا

پی فضیلت» (۱۳۹۰) مجدداً در فضای فکری غرب مطرح گردید. تمرکز اصلی این نحله بر شخصیت و فضایل فاعل اخلاقی است، نه بر قوانین یا پیامدها. در اخلاق ارسطویی هدف زندگی رسیدن به ائودایمونیا^۱ یا سعادت از طریق پرورش فضیلت‌ها مانند شجاعت، عدالت، خرد و اعتدال است. البته یکی از مهم‌ترین نقدهایی که به این اخلاق وارد شده این است که کمتر دستورالعمل روشنی برای تصمیم‌گیری‌های اخلاقی سخت به‌دست می‌دهد. (نک خزاعی، ۱۳۸۹)

وظیفه‌گرایی^۲ که چهره برجسته آن ایمانوئل کانت است بر این اصل استوار است که درستی یا نادرستی عمل به رعایت وظایف، قوانین یا اصول اخلاقی وابسته است، نه صرفاً نتایج. طبق این دیدگاه باید همواره مطابق با «قانون اخلاقی عام»^۳ عمل کرد، یعنی طوری رفتار کنیم که بتوانیم قاعده رفتارمان را به قانون همگانی تبدیل کنیم. البته نقدی که به این دیدگاه وارد می‌شود این است که گاهی انعطاف‌ناپذیر است و ممکن است به نتایج زیان‌بار منجر شود (مثلاً راستگویی حتی اگر جان کسی را به خطر اندازد) (نک فرانکنا، ۱۳۷۶).

پیامدگرایی^۴ شاخه‌ای از اخلاق هنجاری است که برمبنای آن درستی یا نادرستی یک عمل تنها بر اساس نتایج و پیامدهای آن سنجیده می‌شود. متفکرانی همچون جرمی بنتام و جان استوارت میل چهره‌های برجسته آن هستند؛ شاخص‌ترین شکل آن فایده‌گرایی است که طبق آن عملی درست است که بیشترین خوشبختی یا کمترین رنج را برای بیشترین تعداد افراد ایجاد کند. از جمله نقدهایی که به آن وارد شده، این است که می‌تواند حقوق فردی را فدای خیر جمع کند؛ و البته پیش‌بینی پیامدها همیشه ممکن نیست (نک گنسلر، ۱۳۸۷).

³ Categorical Imperative

⁴ Consequentialism

¹ Eudaimonia

² Deontology

پرسش‌های زیر راهنمای تحلیل حکایت بر این مبنا خواهد بود.

آیا پیام حکایت این است که «وظیفه خود را انجام بده حتی اگر نتیجه بد باشد»؟

آیا عمل بر اساس قانون، دستور یا اصول اخلاقی ثابت انجام گرفته است؟

آیا پیام اخلاقی از وفاداری به اصل یا قاعده ناشی می‌شود، نه از نتیجه یا فضیلت فردی؟

با بهره گرفتن از این معیارها و همچنین در نظر گرفتن پرسش‌های راهنما، تک‌تک حکایات باب اول تحلیل شده است و نتیجه کار در جدول ۱ در ادامه آمده است. همچنین استدلال مربوطه در ستون جداگانه‌ای مطرح شده است.

جدول ۱- تحلیل حکایات باب اول گلستان از حیث نظریه اخلاقی غالب

شماره حکایت	کلمات آغازین	نظریه اخلاقی غالب	استدلال
حکایت ۱	پادشاهی را شنیدم به کشتن اسیری اشارت کرد...	پیامدگرایی	پادشاه در این حکایت، دروغ مصلحت‌آمیز را بر راست فتنه‌انگیز ترجیح می‌دهد و معیار قضاوت او پیامد عمل است که نمونه‌ای روشن از پیامدگرایی به‌شمار می‌آید.
حکایت ۲	یکی از ملوک خراسان محمود سبکتگین...	اخلاق فضیلت	این حکایت بر نیکوکاری و نام نیک تأکید دارد و نشان می‌دهد که فضایل درونی انسان، حتی پس از مرگ، میراث و یاد او را جاودانه می‌سازند.
حکایت ۳	ملک‌زاده‌ای را شنیدم که کوتاه بود و حقیر...	اخلاق فضیلت	این حکایت نشان می‌دهد که خرد و شجاعت بر زیبایی و ظاهر برتری دارد؛ شاهزاده کوتاه‌قد با رفتار خود ثابت می‌کند که معیار ارزش انسان، منش و فضیلت اوست و البته حسد نیز جزو رذایل اخلاقی است.
حکایت ۴	طایفه دزدان عرب بر سر کوهی نشسته بودند و ...	پیامدگرایی	پادشاه درباره کشتن یا رها کردن پسر دزد بر پایه پیامدها تصمیم می‌گیرد؛ چون رهایی او را مایه فساد آینده می‌داند، برای حفظ نظم جامعه حکم به مرگش می‌دهد. وزیر اما کسب فضیلت را از راه تربیت ممکن می‌داند.
حکایت ۵	سرهنگ‌زاده‌ای را بر در سرای اغلمش دیدم که ...	اخلاق فضیلت	این حکایت ستایشگر خرد و هنر است و نشان می‌دهد که ارزش انسان به فضایل درونی اوست، نه مال و ...

حکایت پیام اخلاقی خود را بر اساس نتیجه عمل بیان می‌کند یا خیر. به این منظور می‌توان از پرسش‌های راهنمای زیر بهره گرفت:

عمل انجام شده چه نتیجه‌ای برای دیگران یا جامعه داشته است؟

آیا پیام اخلاقی حکایت این است که «کاری درست است چراکه نتیجه خوبی دارد»؟

آیا پیامدهای منفی و مثبت بر ارزش عمل تأکید دارند؟

اما در وظیفه‌گرایی، اصل انجام وظیفه و رعایت قواعد اخلاقی بدون توجه به نتیجه آن است. در اینجا معیار سنجش پیام حکایت بر انجام درست کار بر اساس قاعده، قانون یا وظیفه است.

شمارهٔ حکایت	کلمات آغازین	نظریه اخلاقی غالب	استدلال
			مقام؛ حسادت دیگران نیز از فقدان این فضایل برمی‌خیزد و نوعی رذیلت اخلاقی محسوب می‌شود.
حکایت ۶	یکی را از ملوک عجم حکایت کنند که دست تطاول...	پیامدگرایی	این حکایت نشان می‌دهد که ظلم و مال‌اندوزی به کاهش جمعیت و ضعف حکومت انجامیده و سرانجام پادشاهی را نابود می‌کند؛ معیار اصلی در این حکایت، پیامد اعمال است.
حکایت ۷	پادشاهی با غلامی عجمی در کشتی نشست...	پیامدگرایی	حکیم برای آرام کردن غلام او را به دریا می‌اندازد؛ هرچند شاید چنین کاری منصفانه نباشد یا بی‌دلیل به نظر برسد، اما چون نتیجه‌اش آرامش غلام و آسایش پادشاه است، اخلاقاً توجیه‌پذیر می‌شود.
حکایت ۸	هرمز را گفتند: وزیران پدر را چه خطا دیدی...	پیامدگرایی	هرمز وزرای پدرش را از ترس قدرت و پیامدهای آینده زندانی می‌کند؛ تصمیمی مبتنی بر نتایج مطلوب و حفظ امنیت ، که جلوه‌ای از پیامدگرایی است اما اساساً با فضیلت عدالت و انصاف ناسازگار است.
حکایت ۹	یکی از ملوک عرب رنجور بود در حالت پیری...	اخلاق فضیلت	این حکایت نشان می‌دهد که قدرت و ثروت در برابر مرگ بی‌ارزش‌اند و دستاوردهای پادشاه به کارش نمی‌آید. این حکایت بیشتر به اخلاق فضیلت معطوف است.
حکایت ۱۰	بر بالین تربت یحیی پیغامبر علیه‌السلام ...	پیامدگرایی و اخلاق فضیلت	درویش به پادشاه توصیه می‌کند با رحمت و عدالت با مردم رفتار کند؛ تأکید اصلی این حکایت بر فضایل درونی است که منش فرد و جامعه را اصلاح می‌کنند. از طرفی در اشعار حکایت مذکور به پیامدگرایی هم نزدیک است چراکه می‌گوید از کاشتن تخم بدی پیامدی جز بدی حاصل نمی‌شود.
حکایت ۱۱	درویشی مستجاب‌الدعوه در بغداد پدید آمد...	پیامدگرایی	درویش معتقد است مرگ حجاج برای جامعه خیری بزرگ است؛ به این معنا که درخواست مرگ کردن برای یک شخص، اخلاقاً بنا به پیامد آن توجیه می‌شود.
حکایت ۱۲	یکی از ملوک بی‌انصاف پارسایی را پرسید...	پیامدگرایی	پارسیا به شاه ظالم توصیه می‌کند نیم‌روز بخوابد، چون در این حالت کسی را نمی‌آزارد؛ در این حکایت نیز مانند حکایت قبل نیکی عمل به پیامد آن نسبت داده می‌شود.

شمارهٔ حکایت	کلمات آغازین	نظریه اخلاقی غالب	استدلال
حکایت ۱۳	یکی از ملوک را شنیدم که شبی در عشرت روز کرده...	پیامدگرایی و اخلاق فضیلت	این حکایت ابتدا بخشش به درویش و سپس قصد پادشاه برای مجازات او را نشان می‌دهد؛ لذا ترکیبی است از پیامدگرایی (پاداش و کیفر بر اساس پیامد) و اخلاق فضیلت (بخشش و لطف و امیدواری).
حکایت ۱۴	یکی از پادشاهان پیشین در رعایت مملکت سستی کردی...	پیامدگرایی	رفتار شاه با سپاهیان نمونه‌ای روشن از پیامدگرایی است، پرداخت حقوق به آنها موجب وفاداری می‌شود، اما بخل به شکست منتهی می‌گردد.
حکایت ۱۵	یکی از وزرا معزول شد و به حلقه درویشان درآمد...	اخلاق فضیلت	وزیری که مقام را رها می‌کند یا نمی‌پذیرد، بنا به فضایل قناعت، بی‌نیازی و عاقبت‌طلبی عمل می‌کند؛ سیه‌گوش نیز با فضیلت احتیاط از خطر دوری می‌جوید.
حکایت ۱۶	یکی از رفیقان شکایت روزگار نامساعد...	پیامدگرایی	در این حکایت سعدی بر پیامدگرایی تأکید می‌کند و درستی یا نادرستی کمک کردن به دوستش و درخواست از سلطان را بنا به پیامد آن نادرست می‌داند. درعین‌حال از سر وظیفه دوستی و با صرف‌نظر از پیامد، آن کار را انجام می‌دهد. نهایتاً روشن می‌شود که آن عمل پیامد صحیحی نداشته است.
حکایت ۱۷	تنی چند از رندگان در صحبت من بودند...	اخلاق فضیلت	این حکایت بر فضیلت حق‌شناسی، کمک به دیگران و فروتنی تأکید دارد؛ همچنین سعدی با اشاره به فضیلت بزرگواری حاکم را به ادامهٔ حمایت از درویشان ترغیب می‌کند.
حکایت ۱۸	ملک‌زاده‌ای گنج فراوان از پدر میراث یافت...	پیامدگرایی	پادشاه به فضیلت بخشندگی عمل می‌کند و قارون و انوشیروان را مثال می‌آورد؛ اما وزیر بر مصلحت خودداری از اسراف و آینده‌نگری تأکید دارد که نوعی پیامدگرایی است.
حکایت ۱۹	آورده‌اند که نوشین‌روان عادل را در شکارگاهی...	وظیفه‌گرایی	انوشیروان با خریدن نمک به‌جای گرفتن رایگان آن اصل ثابت عدالت را رعایت می‌کند که نوعی وظیفه‌گرایی است، با این حال استدلال او برای این کار پیامدی است که ظلم به‌دنبال دارد.

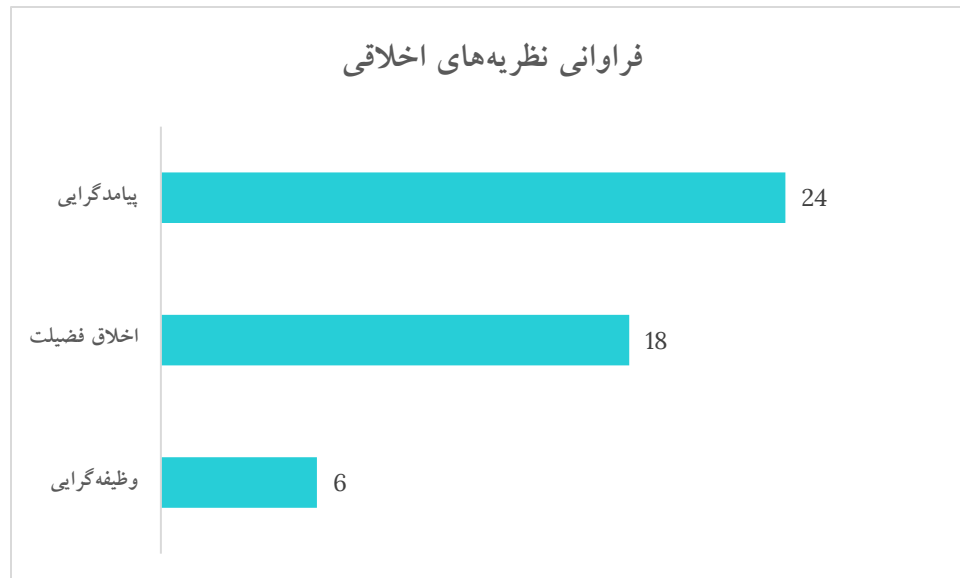
شمارهٔ حکایت	کلمات آغازین	نظریه اخلاقی غالب	استدلال
حکایت ۲۰	غافلی را شنیدم که خانه رعیت خراب کردی...	پیامدگرایی اخلاق فضیلت	وزیری که برای پر کردن خزانه ستم می‌کند، به دلیل پیامدهای منفی نابود می‌شود؛ همچنین این حکایت با مقایسهٔ شیر آزارنده و خر باربر، برتری فضیلت‌مفید بودن را نشان می‌دهد.
حکایت ۲۱	مردم‌آزاری را حکایت کنند که سنگی بر سر صالحی زد...	پیامدگرایی	این داستان نشان می‌دهد که انتقام باید در زمان مناسب و هنگامی که پیروزی تضمین شده است، انجام شود. درویش انتقام خود را تا زمان سقوط ظالم به تأخیر می‌اندازد تا عملش نتیجهٔ مطلوب را به همراه داشته باشد.
حکایت ۲۲	یکی را از ملوک مرضی هایل بود که...	وظیفه‌گرایی	در این حکایت پادشاه، قاضی و والدین بر اساس پیامدگرایی عمل می‌کنند، اما با شنیدن حرف‌های پسر، پادشاه به سمت وظیفه‌گرایی متمایل می‌شود و نریختن خون بی‌گناه را بر نجات جان خود ارجح می‌داند.
حکایت ۲۳	یکی از بندگان عمرو لیث گریخته بود...	پیامدگرایی	در این حکایت، غلام و وزیر هر دو با منطقی پیامدگرایی عمل می‌کنند. وزیر می‌خواهد غلام را به خاطر انتقام بکشد و غلام نیز در عوض به پادشاه پیشنهاد می‌کند که وزیر را بکشد. وزیر برای خلاصی از این وضع، پیشنهاد می‌دهد غلام را آزاد کنند.
حکایت ۲۴	ملک زوزن را خواجه‌ای بود کریم‌النفس...	اخلاق فضیلت و پیامدگرایی	این حکایت بر فضیلت وفاداری تأکید دارد. خواجه با وجود ستمی که بر او رفته، پیشنهاد خدمت به پادشاه دیگر را رد می‌کند. درعین‌حال او در حین پاسخگویی به ملک دیگر، پیامدگرایانه و مصلحت‌اندیشانه عمل می‌کند.
حکایت ۲۵	یکی از ملوک عرب شنیدم که متعلقان را همی‌گفت...	وظیفه‌گرایی	این حکایت بر اهمیت وفاداری به‌عنوان وظیفهٔ اخلاقی تأکید می‌کند. صاحب‌دل با توجه به وفاداری خدمتگزار، نتیجه می‌گیرد که انسان نیز باید به وظایف خود در مقابل خداوند پایبند باشد.
حکایت ۲۶	ظالمی را حکایت کنند که هیزم درویشان خریدی...	پیامدگرایی	این حکایت پیامدهای ستم را نشان می‌دهد. صاحب‌دل به حاکم ظالم هشدار می‌دهد و در نهایت انبار هیزم حاکم به دلیل ظلم او به درویشان آتش می‌گیرد.

شمارهٔ حکایت	کلمات آغازین	نظریه اخلاقی غالب	استدلال
حکایت ۲۷	یکی در صنعت کشتی گرفتن سرآمده بود...	اخلاق فضیلت پیامدگرایی	این حکایت بر فضیلت احتیاط و دوراندیشی و همچنین در نظر گرفتن پیامدها تأکید دارد. داستان نشان می‌دهد که فضایل و توجه به پیامدها، در موفقیت انسان نقش کلیدی دارند.
حکایت ۲۸	درویشی مجرد به گوشه‌ای نشسته بود. پادشاهی...	وظیفه‌گرایی و اخلاق فضیلت	این حکایت بر وظیفهٔ اخلاقی پادشاهان برای خدمت به مردم و همچنین فضیلت قناعت و بی‌نیازی تأکید دارد که برتری آن را نسبت به قدرت و مال نشان می‌دهد.
حکایت ۲۹	یکی از وزرا پیش ذوالنون مصری رفت...	وظیفه‌گرایی	این داستان بر ضرورت انجام وظیفه اصلی انسان، یعنی بندگی و پرستش خداوند تأکید می‌کند و پایبندی به این وظیفه را معیاری اخلاقی می‌داند.
حکایت ۳۰	پادشاهی به کشتن بی‌گناهی فرمان داد...	پیامدگرایی	بی‌گناهی قرار است کشته شود اما با استدلالی پیامدگرایانه مبنی بر پیامدهای اخروی عمل پادشاه، او را از کشتن خود منصرف می‌کند.
حکایت ۳۱	وزرای نوشیروان در مهمی از مصالح مملکت...	پیامدگرایی	اگرچه وزیران بر وظیفهٔ گفتن نظر تأکید دارند، بزرگمهر بر اساس پیامدگرایی عمل می‌کند و با موافقت با پادشاه، به دنبال بهترین نتیجه برای خود (امنیت) است، زیرا نتیجهٔ نهایی نامشخص است.
حکایت ۳۲	شایدی گیسوان بافت که من علویم...	اخلاق فضیلت	این حکایت بر فضیلت راستگویی، تأکید دارد و نشان می‌دهد که این فضیلت، ارزشمند و قابل بخشش است.
حکایت ۳۳	یکی از وزرا به زیردستان رحم کردی و صلاح ایشان را ...	اخلاق فضیلت و پیامدگرایی	این حکایت بر فضیلت ترحم و نیکوکاری تأکید دارد، اما درعین حال نشان می‌دهد که عمل نیک به دیگران، در زمان گرفتاری به فرد کمک می‌کند و پیامد مناسب‌تری دارد.
حکایت ۳۴	یکی از پسران هارون‌الرشید پیش پدر آمد...	اخلاق فضیلت	هارون‌الرشید بر فضیلت عفو و گذشت تأکید می‌کند و به جای انتقام، به پسرش توصیه می‌کند از خطای دیگران بگذرد.
حکایت ۳۵	با طایفه بزرگان به کشتی در نشسته بودم.	پیامدگرایی	در این حکایت، ملاح بر اساس اتفاقات قبلی (لطفی که از یکی و ستمی که از دیگری دیده است) یکی را نجات می‌دهد و دیگری را رها می‌کند. تصمیم

شمارهٔ حکایت	کلمات آغازین	نظریه اخلاقی غالب	استدلال
			او در موقعیتی دشوار که باید از بین دو گزینه یکی را انتخاب کند، پیامدگرایانه است.
حکایت ۳۶	دو برادر یکی خدمت سلطان کردی...	اخلاق فضیلت	این حکایت بر فضایل آزادی، قناعت و استقلال تأکید دارد. درعین حال پیامدگرایی یعنی رنج کشیدن را کاملاً مطرود می‌داند.
حکایت ۳۷	کسی مژده پیش انوشیروان عادل آورد...	اخلاق فضیلت	انوشیروان عادل بر فضیلت عدم تکبر و دوراندیشی تأکید می‌کند و می‌گوید مرگ دشمن جای خوشحالی ندارد، زیرا هیچ‌کس جاودان نیست.
حکایت ۳۸	گروهی حکما به حضرت کسری در به مصلحتی...	وظیفه‌گرایی	بزرگمهر بر وظیفه اخلاقی یک حکیم تأکید می‌کند و می‌گوید که وظیفه او تنها زمانی است که «نابینایی و چاه» ببیند، نه اینکه در هر کاری سخن بگوید.
حکایت ۳۹	هارون‌الرشید را چون ملک دیار مصر مسلم شد...	پیامدگرایی	این حکایت نشان می‌دهد گاهی بخت و اقبال از خرد و دانش مهم‌تر است، لزوماً فضیلت موجب نتیجه خوب نمی‌شود و گاه پیامد خوب می‌تواند بدون تلاش به‌دست آید.
حکایت ۴۰	یکی را از ملوک کنیزکی چینی آوردند...	پیامدگرایی	وزیر با استدلال پیامدگرایانه، پادشاه را متقاعد می‌کند که گرسنگی و شهوت، انگیزه‌های قوی‌تری از ترس از پادشاه هستند و به همین دلیل سیاه و کنیزک را می‌بخشد.
حکایت ۴۱	اسکندر رومی را پرسیدند: دیار مشرق و مغرب...	اخلاق فضیلت	اسکندر رومی پیروزی‌های خود را به فضایل عدالت و نیک‌نامی نسبت می‌دهد و نه به زور و قدرت که نشان‌دهنده غالب بودن اخلاق فضیلت در این حکایت است.

حکایت بر پیامدگرایی و ۶ حکایت نیز بر وظیفه‌گرایی تأکید دارد. دلیل اختلاف بین جمع تعداد حکایت‌ها و جمع نظریه‌ها این است که ۷ حکایت (حکایت ۱۰، ۱۳، ۲۰، ۲۴، ۲۷، ۲۸ و ۳۳) در دو دسته نظریه اخلاق هنجاری گنجانده شده‌اند. شکل ۱ در زیر این تقسیم‌بندی را به‌خوبی نشان می‌دهد.

طبق تحلیلی که از تک‌تک حکایت صورت گرفت مشخص می‌شود که دو جریان اصلی اخلاق فضیلت و پیامدگرایی بر این حکایت‌ها حاکم است و در برخی موارد تلفیقی از این نظریه‌های اخلاقی مشهود است. با این‌همه از لحاظ کمی می‌توان ملاحظات زیر را مطرح کرد. از بین ۴۱ حکایت باب اول تأکید حدود ۱۸ حکایت بر اخلاق فضیلت است، حال آنکه ۲۴



شکل ۱- نظریه‌های اخلاقی غالب در حکایت‌های باب اول گلستان

۲,۳ تحلیل دقیق‌تر حکایت‌های معطوف به نظریه‌های اخلاقی

تحلیل مفصل‌تر حکایت‌هایی که به زعم نگارنده مستقیماً درباره‌ی نظریه‌ی اخلاقی استدلال می‌کنند از دو جهت امکان‌پذیر است، یک دسته حکایت‌هایی است که تعارض بین نظریه‌های اخلاقی را نشان می‌دهند و دسته‌ی دوم حکایت‌هایی است که بر همپوشانی نظریه‌های اخلاقی در جهت تقویت استدلال اخلاقی برای درستی یا نادرستی عمل تأکید دارند. در ادامه به بررسی دقیق‌تر این حکایت‌ها می‌پردازیم که ۱۱ حکایت را شامل می‌شوند.

۲,۳,۱ حکایت اول

خلاصه‌ی حکایت: پادشاهی فرمان به کشتن اسیری داد. اسیر نومید زبان به دشنام گشود. پادشاه پرسید چه می‌گوید؟ وزیری خیرخواه سخنی نیکو به نفع اسیر گفت و جانش را نجات داد. وزیری دیگر حقیقت تلخ را بازگو کرد، اما پادشاه گفت دروغ سودمند آن وزیر، نزد او بهتر از راست فتنه‌انگیز این یکی بود.

موضوع قابل توجه در این آمار این است که در باب اول گلستان، پیامدگرایی که در واقع نوعی مصلحت‌اندیشی است، بیش از اخلاق فضیلت مورد تأکید قرار گرفته است. حال آنکه فرض کلی بر این است که در دوران قدیم اخلاق فضیلت غلبه داشته است. در توضیح این مسئله می‌توان به این موضوع اشاره کرد که عنوان باب اول «در سیرت پادشاهان» است و مفهوم مصلحت و توجه به پیامد و نتیجه برای کشورداری و حکومت اهمیت بسیار دارد. به همین دلیل است که اخلاق در اینجا به پیامد و نتیجه و گاهی نیز به وظیفه معطوف می‌شود. نگارنده بررسی اجمالی سایر حکایات گلستان را انجام داده است و بررسی مذکور نشان می‌دهد که در بخش‌هایی که مسئله اخلاق فردی و سلوک مطرح است و نه حکومت و پادشاهی، اخلاق فضیلت غلبه بسیار بیشتری دارد. تکمیل و انتشار مباحث مربوط به باب‌های دیگر گلستان سعدی در آینده این مسئله را روشن‌تر خواهد ساخت.

این حکایت تعارض دو دیدگاه پیامدگرایی و اخلاق فضیلت را در قالب شخصیت‌های پادشاه و وزیر در برابر هم قرار می‌دهد. پادشاه نماینده دیدگاه پیامدگرایانه است. او معتقد است که باید تمام دزدان، از جمله جوان، کشته شوند تا شر آنها از بین برود و امنیت جامعه تضمین شود. اما وزیر نماینده دیدگاه اخلاق فضیلت بوده و معتقد است که کسب فضیلت از راه تربیت ممکن است، صرف‌نظر از اینکه در آینده چه اتفاقی خواهد افتاد. حکایت در نهایت، با نشان دادن عصیان و خیانت جوان، پیامدگرایی پادشاه را تأیید می‌کند و حق را به دیدگاه او می‌دهد.

۲،۳،۳ حکایت هشتم

خلاصه حکایت: از هرمز پرسیدند چرا وزیران پدرت را در بند کردی؟ گفت: خطایی آشکار از آنان ندیدم، اما چون دیدم از من هراسان‌اند، بیم آن داشتم که برای حفظ خود قصد نابودی مرا کنند. پس به گفته حکما عمل کردم که از آن کس که از تو می‌ترسد، بترس.

این حکایت به تعارض بین نظریه‌های اخلاقی اخلاق فضیلت و پیامدگرایی می‌پردازد. در این حکایت هرمز هیچ خطایی از وزیران ندیده است، اما به این نتیجه می‌رسد که اعتماد نداشتن وزیرانش به او می‌تواند در آینده به توطئه علیه او و مرگش منجر شود. از دیدگاه پیامدگرایی، عمل هرمز اگرچه از نظر فضیلت و انصاف نادرست به نظر می‌رسد و نافی اخلاق فضیلت است، اما به دلیل پیامد نهایی آن که حفظ امنیت و بقای حاکمیت است، توجیه‌پذیر است. هرمز با زندانی کردن وزیران، از یک خطر بالقوه بزرگ‌تر (نابودی خودش و احتمالاً هرج و مرج در کشور) جلوگیری می‌کند.

۲،۳،۴ حکایت شانزدهم

خلاصه حکایت: یکی از دوستان سعدی از فقر و عیال‌مندی شکایت کرد و خواست کاری نزد پادشاه

این حکایت به تعارض بین نظریه‌های اخلاقی وظیفه‌گرایی (وزیر اول) و پیامدگرایی (وزیر دوم) می‌پردازد و تمرکز آن بر پیامدها و قصد و نیت دروغ‌گویی است. این حکایت نشان می‌دهد که چگونه یک دروغ مصلحت‌آمیز (دروغی که با نیت خیر گفته شده است) از راستی فتنه‌انگیز (راستی‌ای که با نیت بد گفته شده) اخلاقی‌تر است. پادشاه قصد و نیت را بر ماهیت ظاهری عمل (دروغ یا راست) ارجح می‌داند. او می‌گوید: «آن دروغ وی پسندیده‌تر آمد مرا زین راست که تو گفتی، که روی آن در مصلحتی بود و بنای این بر خُبثی.» این جمله، هسته اصلی تعارض اخلاقی حکایت است. در این دیدگاه، نه خود عمل، بلکه نیت و پیامدهای آن، ارزش اخلاقی‌اش را تعیین می‌کند.

این نتیجه‌گیری به دیدگاه افلاطون بسیار نزدیک است. در کتاب اول جمهوری، وقتی سقراط با کفالوس گفت‌وگو می‌کند، بحث از عدالت پیش می‌آید. کفالوس عدالت را به معنای «راستگویی و بازگرداندن امانت‌ها» تعریف می‌کند. سقراط برای نقد این تعریف مثالی می‌آورد: اگر کسی شمشیری را به شما امانت داده باشد و سپس دچار جنون شود، آیا بازگرداندن شمشیر به او کاری درست و عادلانه است؟ (افلاطون، ۱۳۸۰: ۸۱۷-۸۱۸). در اینجا افلاطون از زبان سقراط نشان می‌دهد که وفای به عهد به خودی خود همیشه اخلاقی نیست، بلکه باید دید نتیجه و موقعیت چه می‌طلبد.

۲،۳،۲ حکایت چهارم

خلاصه حکایت: دزدانی در کوهی پناه گرفته بودند و سرانجام گرفتار می‌شوند. سلطان فرمان کشتن همه را داد، اما وزیری برای جوانی از میان آنان شفاعت کرد. پس از گذشت مدتی ظاهراً آثار دانایی در او پدیدار شد، ولی سرانجام به خوی بد اصلی خود بازگشت، وزیر و دو پسرش را کشت و دوباره به سرکردگی دزدان درآمد.

وزیر را به‌عنوان شخصی «بی‌تدبیر» مردود می‌شمارد.

۲,۳,۶ حکایت نوزدهم

خلاصه حکایت: انوشیروان در هنگام شکار برای تهیه نمک غلامی را به روستا فرستاد و سفارش کرد که نمک را به بهای عادلانه بخرد. وقتی اطرافیان پرسیدند «اندکی نمک چه اثری دارد؟» پاسخ داد که ظلم‌های بزرگ از ستم‌های کوچک آغاز می‌شود و ظلم بنیاد جامعه را برمی‌اندازد.

می‌توان گفت در این حکایت دو دیدگاه وظیفه‌گرایی و پیامدگرایی همپوشانی دارند. در نگاه اول این حکایت وظیفه‌گرایانه است، چراکه عدالت را به‌عنوان قانون یا دستور اخلاقی ثابت در نظر می‌گیرد که باید رعایت شود. با این حال استدلال انوشیروان در تأیید این اصل، آشکارا استدلالی پیامدگرایانه است. به این معنا که او از اشاره به پیامدهای ستم به‌عنوان راهی برای اثبات درستی عدالت بهره می‌گیرد.

۲,۳,۷ حکایت بیست و دوم

خلاصه حکایت: پادشاهی بیمار شد و حکیمان درمان وی را مستلزم کشتن انسانی دانستند. پسری دهقان یافتند و با رضایت پدر و مادر و فتوای قاضی آماده کشتنش شدند. پسر با تبسم گفت جز خدا پناهی ندارد. این سخن دل سلطان را نرم کرد و از کشتن او گذشت و خود نیز شفا یافت.

این حکایت به خوبی تعارض بین وظیفه‌گرایی و پیامدگرایی را نشان می‌دهد. حکما تشخیص می‌دهند که تنها راه درمان پادشاه، استفاده از زهره یک انسان است. این استدلال که کشتن یک نفر برای نجات پادشاه، به نفع کل ملت است کاملاً پیامدگرایانه است؛ پدر و مادر نیز به خاطر ثروت دنیوی (پیامد این کار) جان فرزندشان را فدا می‌کنند؛ فتوای قاضی نیز نمادی از استدلالی کاملاً

بجوید. سعدی او را پند داد که کار در دستگاه پادشاهان همچون دریاست؛ پرخطر و پرسود. دوستش نپذیرفت و با وساطت سعدی شغلی گرفت و ترقی کرد، اما پس از مدتی به تهمت گرفتار آمد و به محنت افتاد تا سرانجام رها شد.

این حکایت را می‌توان به منزله تعارض وظیفه‌گرایی و پیامدگرایی و در نهایت غلبه پیامدگرایی دانست. در این حکایت سعدی بر کردن به دوستش و درخواست از سلطان به پیامدهای چنین کاری استناد می‌کند. با این‌همه در نهایت سعدی از سر وظیفه دوستی و با صرف‌نظر از پیامدی که انتظارش را دارد چنین کاری را انجام می‌دهد، اما دست آخر روشن می‌شود که آن عمل پیامد صحیحی نداشته و موجب گرفتاری آن شخص شده است.

۲,۳,۵ حکایت هجدهم

خلاصه حکایت: ملک‌زاده‌ای که از پدر گنجی فراوان به ارث برده بود، آن را میان سپاه و رعیت بخشید. یکی از اطرافیان او را سرزنش کرد که اندوخته را برای روز نیاز نگاه دارد. اما ملک پاسخ داد که خدا مرا مالک مملکت کرده برای بخشش و داد، نه پاسبان گنج.

این حکایت، به‌وضوح تعارض بین دو نظریه اخلاق فضیلت و پیامدگرایی را نشان می‌دهد. در این حکایت، سخاوت و بخشندگی به عنوان فضیلت‌های یک پادشاه خوب معرفی می‌شوند. پادشاهی که این فضایل را در خود پرورش دهد، از نظر اخلاقی برتر است. اما وزیر به پیامدهای احتمالی بخشش بی‌حد و حصر فکر می‌کند و بر احتیاط، ذخیره‌سازی و آمادگی برای آینده تأکید دارد. زیرا این‌ها به نظر او، نتایج بهتری (امنیت مالی و نظامی) را به دنبال خواهند داشت. در نهایت این حکایت، دیدگاه اخلاق فضیلت پادشاه را تأیید می‌کند و رویکرد پیامدگرایانه

این حکایت به خوبی تعارض بین وظیفه‌گرایی و پیامدگرایی را نشان می‌دهد. از نظر یک وظیفه‌گرا، بیان حقیقت و ابراز عقیده درست، یک وظیفه اخلاقی است. اما دیدگاه بزرگمهر پیامدگرایی است. او صراحتاً بیان می‌کند که تصمیمش بر اساس مصلحت و حفظ جان است. این حکایت نشان می‌دهد که در بسیاری از محیط‌های قدرت، پیامدگرایی بر وظیفه‌گرایی غلبه می‌کند. بزرگمهر با وجود اینکه می‌داند ممکن است رأی پادشاه بهترین نباشد، به دلیل حفظ جان خود، از آن پیروی می‌کند.

۲،۳،۱۰ حکایت سی و سوم

خلاصه حکایت: وزیری به زبردستان نیکی می‌کرد و دل‌هایشان را به دست آورده بود. چون به خشم پادشاه گرفتار شد، همان زبردستان و بزرگان در نجات او کوشیدند و شاه نیز از خطای او گذشت.

حکایت مذکور بر فضیلت ترحم و نیکوکاری تأکید دارد، لذا می‌توان آن را به حوزه اخلاق فضیلت مربوط دانست. اما درعین حال حکایت مذکور نشان می‌دهد که عمل نیک به دیگران، در زمان گرفتاری به فرد کمک می‌کند و پیامد مناسب‌تری دارد. لذا توصیه به عمل نیک علاوه بر اینکه فی‌نفسه از فضیلت‌مندی برمی‌آید، درعین حال می‌تواند پیامدهای بهتری را هم داشته باشد.

۲،۳،۱۱ حکایت سی و ششم

خلاصه حکایت: دو برادر یکی در دربار سلطان خدمت می‌کرد و دیگری با رنج بازوی خویش نان می‌خورد. توانگر درباری برادرش را سرزنش کرد که خدمت کن تا از زحمت کار رهایی یابی و دیگری پاسخ داد کار کن تا از خواری خدمت کردن برهی.

در این حکایت دو برادر را می‌توان نماینده دو دیدگاه مختلف اخلاقی برای تبیین تصمیمشان برای انتخاب پیشه و شیوه زندگی دانست. برادر اول دیدگاهی کاملاً پیامدگرایانه دارد و برای پرهیز از رنج

پیامدگرایانه است. پسر با صحبت‌های خود، از یک اصل اخلاقی مطلق یعنی «عدالت» سختن می‌گوید و می‌نالد که در دنیا کسی نیست که به وظیفه خود در قبال او عمل کند. سخنان پسر، وجدان پادشاه را بیدار می‌کند. او متوجه می‌شود که عمل کشتن یک بی‌گناه، فارغ از نتایجش، ذاتاً نادرست است. او از رویکرد پیامدگرایانه خود دست می‌کشد و به اصول وظیفه‌گرایانه روی می‌آورد.

۲،۳،۸ حکایت بیست و چهارم

خلاصه حکایت: ملک زوزن، خواجه‌ای داشت که اخلاق نیکو داشت. خطایی کرد و سلطان حکم به عقوبتش داد. در زندان یکی از ملوک دیگر مخفیانه از او خواست به خدمتش درآید. خواجه دوراندیشی کرد و پاسخی مختصر نوشت؛ این مکاتبه افشا شد اما پاسخ حکایت از وفاداری او به پادشاهش داشت و همین باعث خلاصی او شد.

این حکایت می‌تواند همپوشانی بین اخلاق فضیلت و وظیفه‌گرایی را در موقعیت مذکور نشان دهد. به این معنا که هرچند این حکایت آشکارا بر فضیلت وفاداری تأکید دارد و می‌گوید وزیر با وجود ستمی که بر او رفته است، باز هم پیشنهاد خدمت به پادشاهی دیگر را رد می‌کند. با این حال، پس از وقوف پیامدگرایی را در حین پاسخگویی به پادشاه دیگر از نظر دور نمی‌دارد و با مصلحت‌اندیشی، پیامی مناسب می‌نویسد.

۲،۳،۹ حکایت سی و یکم

خلاصه حکایت: وزرای نوشیروان درباره کاری مشورت می‌کردند و اختلاف نظر داشتند. بزرگمهر رأی شاه را برگزید. در تبیین آن پاسخ داد چون عاقبت کارها روشن نیست، بهتر آن است با نظر سلطان همراه شوم؛ اگر درست باشد، همگان بهره‌مند می‌شوند و اگر نادرست باشد خودم به سبب پیروی از شاه سرزنش نخواهم شد.

داشت که خوانشی گذشته‌نگر و تطبیق دادن مفهومی بین دیدگاه‌های سعدی و نظریه‌های اخلاقی است که در عصر حاضر مدون شده است. لذا در پاسخ به پرسش اصلی تحقیق می‌توان گفت یافته‌ها حاکی از آن است که حکایات مورد بررسی عمدتاً به دو جریان اصلی پیامدگرایی و سپس اخلاق فضیلت تعلق دارند و در برخی موارد، تلفیقی از چند نظریه اخلاقی را ارائه می‌دهند. همچنین پاسخ به پرسش فرعی اول تحقیق این است که نسبت غلبه سه نظریه اخلاقی در حکایت‌های باب اول گلستان به ترتیب با پیامدگرایی، اخلاق فضیلت و در نهایت وظیفه‌گرایی است. در نهایت سعدی در حکایات خود، ضمن تأکید بر فضایل فردی و تربیت اخلاقی، به پیامدهای عملی رفتارها و مصلحت‌اندیشی اجتماعی نیز توجه دارد که نشان‌دهنده برقراری توازن بین ارزش ذاتی فضایل و نتایج اعمال است؛ به‌ویژه با توجه به آنکه باب اول گلستان به سیرت پادشاهان می‌پردازد و حکایت‌های این بخش عمدتاً به محیط دربار و مراکز قدرت توجه دارند. لذا در پاسخ به پرسش فرعی دوم تحقیق می‌توان به این توازن و توجه به موقعیت اشاره کرد.

نوآوری مقاله حاضر، تحلیل فلسفی حکایات باب اول گلستان از منظر نظریه‌های اخلاق هنجاری و ارائه طبقه‌بندی نظام‌مندی از این حکایات است، حال آنکه پژوهش‌های پیشین عمدتاً بر آموزش اخلاقی و فضایل فردی تمرکز داشته‌اند. در مجموع، این مطالعه نشان می‌دهد که گلستان سعدی نه تنها اثر ادبی برجسته، بلکه نمونه‌ای ارزشمند از کاربرد عملی فلسفه اخلاق در متن ادبی و زندگی اجتماعی است و می‌تواند زمینه‌ای نو برای مطالعات میان‌رشته‌ای ادبیات و اخلاق فراهم آورد.

کشیدن به خدمت سلطان درمی‌آید و به‌ناچار ذلت آن را هم می‌پذیرد. برادر دوم بر فضایل آزادی، قناعت و استقلال تأکید دارد و لذا تصمیم خود را براساس اخلاق فضیلت تبیین می‌کند.

از تحلیل حکایات فوق چنین برمی‌آید که سعدی گاه جانب یکی از این نظریه‌های اخلاقی را می‌گیرد و گاه دقیقاً عکس آن عمل می‌کند. برای مثال حکایت هشتم کاملاً پیامدگرایانه است و فضیلت انصاف و عدالت قربانی پیامد احتمالی شورش می‌شود، اما در حکایت هجدهم، فضیلت بخشندگی غلبه می‌یابد و پیامد دوراندیشی قربانی این فضیلت می‌گردد. یا در حکایت سی و یکم بزرگمهر با وجود وظیفه اظهار نظر و گفتن حقیقت از دیدگاه خود (وظیفه‌گرایی)، پیامدگرایانه می‌اندیشد و رأی پادشاه را ارجح می‌داند. البته گاهی اوقات در برخی حکایات نظریه‌های اخلاقی با یکدیگر در تعارض نیستند، بلکه همپوشانی دارند و استدلال اخلاقی را تقویت می‌کنند. مثلاً حکایت نوزدهم اصل ثابت عدالت را که به‌نوعی وظیفه‌گرایی است با استناد به استدلال پیامدگرایانه ستم و خراب شدن بنای جهان تبیین می‌کند؛ یا در حکایت بیست و چهارم، خواجه در عین پایبندی به فضیلت وفاداری، پیامدگرایانه به نامه ملک دیگر پاسخ می‌گوید.

۳ نتیجه

تحلیل حکایات باب اول گلستان سعدی نشان داد که این مجموعه نه تنها منبعی غنی از اندرزهای اخلاقی است، بلکه بازتابی از نظریه‌های اخلاق هنجاری نیز محسوب می‌شود، هرچند باید توجه

منابع

- ابراهیمی دینانی، غلامحسین (۱۳۹۲)، «حکمت نظری و حکمت عملی در آثار سعدی»، سعدی‌شناسی، ش ۱۶، صص ۲۴-۳۲.
- ارسطو (۱۳۸۵)، اخلاق نیکوماخوس، ترجمه محمدحسن لطفی، چ ۲، تهران: طرح نو.
- افلاطون (۱۳۸۰)، دوره آثار افلاطون، ترجمه محمدحسن لطفی، چ ۲، چ ۳، تهران: خوارزمی.
- براون، ادوارد (۱۳۵۸)، تاریخ ادبی ایران، ترجمه علی اصغر حکمت و علی پاشا صالح، تهران: امیرکبیر.
- خالصی، محمدرضا (۱۳۹۲)، «بررسی تطبیقی اخلاق از دیدگاه کانت و سعدی»، سعدی‌شناسی، ش ۱۶، صص ۸۴-۱۱۰.
- خزاعی، زهرا (۱۳۸۹)، اخلاق فضیلت، چ ۱، تهران: انتشارات حکمت.
- ذبیح‌نیا عمران، آسیه (۱۴۰۳)، «تحلیل آثار سعدی بر اساس نظریه اخلاق غمخواری»، پژوهش‌های بین‌رشته‌ای ادبی، دوره ۶، ش ۱۱، صص ۱۶۳-۱۹۴.
- سعدی، مصلح‌الدین (۱۳۸۵)، گلستان، تصحیح محمدعلی فروغی، چ ۱، تهران: هرمس.
- شیمیزو، نائومی (۱۳۹۰)، معیارهای اخلاقی در دیدگاه سعدی، چ ۱، تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- فرانکنا، ویلیام (۱۳۷۶)، فلسفه اخلاق، ترجمه هادی صادقی، چ ۱، قم: انتشارات طه.
- کیانپور، شجاع، صباغی، علی و رحیمی امین. (۱۳۹۸)، «بررسی مفهوم رضایت از زندگی در گلستان سعدی»، نثرپژوهی ادب فارسی، دوره ۲۲، ش ۴۶، صص ۱۰۹-۱۳۲.
- گادامر، هانس گئورگ (۱۳۸۳)، حقیقت و روش، ترجمه محمدسعید حنایی‌کاشانی، چاپ ۲، تهران: نشر هرمس.
- گنسلر، هری جی (۱۳۸۷)، درآمدی جدید به فلسفه اخلاق، ترجمه حمیده بحرینی، ویراسته مصطفی ملکیان، تهران: نشر آسمان خیال.
- ماسه، هنری (۱۳۶۴)، تحقیق درباره سعدی، ترجمه محمدحسن مهدوی اردبیلی و غلامحسین یوسفی، تهران: انتشارات توس.
- مسجدی، حسین، موسوی جرکانی، سیدحامد، توکلی مقدم، صفیه (۱۳۹۲)، «فرایند اخلاقی‌شدن جامعه از نگاه سعدی»، پژوهشنامه ادبیات تعلیمی، صص ۲۱۹-۲۴۳.
- مک‌این‌تایر، السدیر (۱۳۹۰)، در پی فضیلت، ترجمه حمید شهریاری و محمدعلی شمالی، چ ۱، تهران: سمت.
- یوسفی، غلامحسین (۱۳۸۸)، چشمه روشن: دیداری با شاعران، چ ۱۲، تهران: انتشارات علمی

References

- Anscombe, G. E. M. (1958). "Modern Moral Philosophy", *Philosophy*, 33(124), 1-19.
- Aristotle. (2006). *Nicomachean Ethics* (M. H. Lotfi, Trans., 2nd ed.). Tehran: Tarh-e No. [In Persian]
- Brown, E. (1979). *Tarikh-e Adabi-ye Iran* (A. A. Hekmat & A. Pasha Saleh, Trans.). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Ebrahimi Dinani, G. (2013). Hekmat-e nazari va hekmat-e amali dar asar-e Sa'di. *Sa'di-shenasi*, 16, 24-32. [In Persian]
- Fieser, James (Ed.). (2000). *Metaethics, Normative Ethics, and Applied Ethics: Historical and Contemporary Readings*. Wadsworth/Thomson Learning.
- Frankena, W. (1997). *Falsafe-ye akhlaq* (H. Sadeghi, Trans., Ch. 1). Qom: Entesharat-e Taha. [In Persian]
- Gadamer, H.-G. (2004). *Truth and Method*. 2nd rev. ed., Translated by Joel Weinsheimer and Donald G. Marshall. London: Continuum.
- Gensler, H. J. (2008). *Daramadi-ye jadid be falsafe-ye akhlaq* (H. Bahrini, Trans.; M. Malekian, Ed.). Tehran: Nashr-e Aseman-e Khial. [In Persian]
- Khalasi, M. R. (2013). Barrasi-ye tatabiqi-ye akhlaq az didgah-e Kant va Sa'di. *Sa'di-shenasi*, 16, 84-110. [In Persian]
- Khaza'i, Z. (2010). *Akhlaq-e fazilat* (Ch. 1). Tehran: Entesharat-e Hekmat. [In Persian]
- Kianpour, S., Sabbaghi, A., & Rahimi Amin. (2019). *Barrasi-ye mafhum-e rezayat az zendegi dar Golestan-e Sa'di*. *Nasr-pajouhi-ye Adab-e Farsi*, 22(46), 109-132. [In Persian]
- MacIntyre, A. (2011). *Dar pay-e fazilat* (H. Shahriari & M. A. Shomali, Trans., Ch. 1). Tehran: Samt. [In Persian]
- Masjedi, H., Mousavi Jerkani, S. H., & Tavakoli Moghadam, S. (2013). *Farayand-e akhlaqi-shodan-e jame'e az negah-e Sa'di*. *Pajuheshname-ye Adabiat-e Ta'limi*, 219-243. [In Persian]
- Masse, H. (1985). *Tahqiq darbare-ye Sa'di* (M. H. Mahdavi Ardabili & G. Yousefi, Trans.). Tehran: Entesharat-e Toos. [In Persian]
- Plato. (2001). *Dore-ye Asar-e Plato* (M. H. Lotfi, Trans., Vol. 2, Ch. 3). Tehran: Kharazmi. [In Persian]
- Rachels, James & Rachels, Stuart (2019). *The Elements of Moral Philosophy* (9th ed.). McGraw-Hill.
- Sa'di, M. D. (2006). *Golestan* (M. A. Foroughi, Ed., Ch. 1). Tehran: Hermes. [In Persian]
- Shimizu, N. (2011). *Me'yar-ha-ye akhlaqi dar didgah-e Sa'di* (Ch. 1). Tehran: Entesharat-e Elmi Farhangi. [In Persian]
- Yousefi, G. (2009). *Cheshmeh-ye Roshan: Didari ba sha'aran* (Ch. 12). Tehran: Entesharat-e Elmi. [In Persian]
- Zabihnia Imran, A. (2024). *Tahil-e asar-e Sa'di bar اساس-e nazariye-ye akhlaq-e ghamkhvari*. *Pajuhesh-ha-ye Bein-reshte'i-ye Adabi*, 6(11), 163-194. [In Persian]